

A FILOZÓFIAI PEDAGÓGIA MAGYAR ÚTTÖRŐI

(TÖREDÉKES TANULMÁNY)

ÍRTA:

Dr. SZELÉNYI ÖDÖN

Sopron, 1931
Röttig-Romwalter Nyomda-Részvénytársaság

A pedagógia felette érdekes átalakulásának vagyunk tanúi a jelenben. Bármilyen hangos és impozáns még mindig a mozgékony-ság az ú. n. kísérleti pedagógia terén, mely különben nem egyéb, mint a pozitivista törekvések megnyilvánulása ezen a területen, mégis mind felismerhetőbbé válnak egy új irány körvonalai, mely a nevelés-tudományt filozófiai tudománynak igyekszik deklarálni, nemcsak abban az értelemben, hogy a pusztá empiriával szemben kiemeli a pedagógia elvszerű jellegét, vagy oly tág értelmezéssel, hogy mint mindenről, így a nevelés problémáiról is lehet filozofálni, hanem abban a precízebb értelemben, hogy a pedagógia maga par excellence filozófiai tudomány és így konstitutív részként bekebelezendő a filozófia rendszerébe. Nézetem szerint főleg két mozzanat az, mely napjainkban a pedagógia filozófiai jellegének a hangoztatását idézte elő. Az egyik az általános értékelmélet kialakulása kapcsán az „érték” fogalmának előtérbe lépése és annak minden oldalú megvilágítása. Ennek folytán ki kellett tűnni annak, hogy mivel a pedagógiában bizonyos értékeseknek vallott célok kitűzéséről van szó, e tekintetben az általános értékelmélet útbaigazítása nélkül egy lépést sem tehetünk, miből világosan következik a nevelői munka értékelméleti előfeltételeinek a kutatása¹⁾, ennek eredményeképp pedig a neveléstudomány úgy tűnik fel, mint az értékek megvalósításának vagy átszármasztásának az elmélete²⁾, sőt mi több, egyenesen arra is utaltak, hogy a pedagógia lényegileg az a mód, ahogy a filozófia saját problémáinak urává lesz³⁾.

A másik kiinduló pont, mely a pedagógiát a filozófia közelségébe juttatta, a *világnézet* problémájának mind nagyobb jelentőségre emelkedése a nevelés elméletében és gyakorlatában egyaránt.

Nem egyszer mutattak rá arra – teljes szerénységgel megjegyezve, magam már 1908-ban az O. K. T. szepesi körében tartott felolvasásomban –, hogy a középiskolai tanfolyam végén módot kellene találni az életbe kilépő tanuló szétszórt és elszigetelt ismereteinek bi-

¹⁾ Kornis Gy.: Értékelmélet és pedagógia. M. P. 1913. 66. lap

²⁾ Tankó B.: Böhm filozófiájának pedagógiai jelentősége. 1913. 20. lap.

³⁾ Hönigswald: Über die Grundlage der Pädagogik. 1918. 53. lap.

zonyos szempontok szerint való rendszerezésére, illetőleg az egyes tárgyakban nyert sokféle műveltségi elem egységesítésére. Hivatásos pedagógusok ezt úgy szeretik kifejezni, hogy át kell láttatni a tanulóval, hogy a tudományos műveltséggel bíró ember nem elégedhetik meg a nagy tömeg mindennapi tapasztalataival, hanem élete következetes és tudatos irányítása céljából az ember és világ rendeltetését megértő, szervesen összefüggő fogalomrendszerre van szüksége⁴). Ezzel kapcsolatban pedig arra is utaltak, hogy valami elemi, primitív világnézetre való törekvést már a gyermeknél is igen korán észlelhetünk, úgyhogy szükségesnek mutatkozik, lehetőleg korán megkezdeni az ifjúság világnézetének helyes irányban való formálását⁵). Ennek a törekvésnek végső konzekvenciája tehát szintén az, hogy a pedagógiát a filozófiával kell minél szorosabb (kapcsolatba hozni).

Bármely helyesnek tartjuk is ezt a törekvést, a történeti igazság kedvéért ki kell emelnünk, hogy ez a gondolat nem új, hanem csirája visszamegy elsőben a tudományos pedagógia igazi megalapítójához, Herbarthoz, aki az „Allg. Pädagogik“ bejelentésében (Selbstanzeige), 1806, már határozottan kimondja: „Pädagogik als Wissenschaft ist Sache der Philosophie, und zwar der *ganzen* Philosophie, sowohl der theoretischen, als der praktischen, und ebensowohl der tiefsten transzendenten Forschung, als der allerlei Facta leichthin zusammenstellenden Raisonnements“. Hogy Herbart azután munkája folyamán nem maradt hű ezen elvéhez, hanem beérte az etika és pszichológia segédül hívásával, általánosan tudott tény és mai szempontból bizonyára fogyatkozásnak minősíthető. De hiszen jelenkori energikus ellenfele Natorp, aki a neveléstant az egész filozófiához, de kivált az értéktudományokhoz utalja alapozásért, is inkább csak kimondta ezt az „élvetrii részletes kimutatásával mindezideig adós maradt. így napjainknak jellemzett és mindenkép helyes és jogos törekvését némileg Herbart egyik alapgondolatának megújítása gyanánt lehet fel-fognunk, melynek következetes keresztülvitele azonban máig sem történt meg.

Érdekes már most, hogy a filozófiai jellegű pedagógia magyar úttörőinek a felkutatása azt az érdekes tényt hozza napvilágra, hogy a jelzett törekvés több mint 100 évvel ezelőtt Herbarttól függetlenül is felmerült annak jeléül, hogy már akkor is átéreztek a pedagógiának a filozófia felé való tájékozódásának szükségességét. Eleve feltehetjük, ismerve egy évszázad előtti tudományos állapotainkat, hogy magyar gondolkodóink nem maguktól, hanem külföldi, kivált német írók hatása alatt jutottak el ehhez a következményhez és így szemlélve talán általános neveléstörténeti szempontból is bír némi érdekléssel.

Vessünk tehát egy futó pillantást egy század előtti pedagógiai irodalmunkra.

Jól tudjuk mindnyájan, hogy mikor a 19. század napja fölkelt, még a leghalványabb reménycsillag sem mutatkozott a magyarság lá-

⁴) Vida S.: Világnézet tanítása a középiskolában. M. P. 1916. 386. lap.

⁵) Pauler A.: A világnézet tanítása. M. P. K909. 201. s. k.

tóhatárán, úgyhogy Herder ismert jóslata, a nemzet haldoklásáról, megvalósulásához látszott közeledni. Félelmetes aléltóság ülte meg a lelkeket, minden magasabbra törekvés szárnyait a hatalom erőszaka letördelt[©] és politikailag gúzsba lévén kötve az ország, a nemzet java-része kicsinyes mindennapiságok között tengette az életét. A politikai és társadalmi elernyedés, az elaggás, haldoklás kétségbeejtő jelenségei közepette csak az írók kicsiny gárdája nem szűnik meg hevülni a magyar kultúráért. És midőn ők egy percig sem; lohadó lelkesedéssel a nemzeti nyelv és nemzeti irodalom fegyvereivel küzdenek, hogy felrázzák a magyar társadalmat fásult közönyéből, ezzel politikai missziót is teljesítenek, előkészítvén Széchenyi nagy gazdasági-társadalmi-politikai reformjait. Széchenyi föllépése után pedig nyomon követik őt, úgyhogy a politikai reformokkal párhuzamosan halad irodalmunk fejlődése, izmosodása. Ismeretes dolog az is, hogy íróinkat és költőinket már a felújulás korától kezdve, bármilyen irányban dolgoznak és bármelyik műfajt művelik is, a költészet valamely ágát vagy az értekező prózát, mindig a hazafias szempont, a nemzeti kultúra eszméje, tehát bátran mondhatjuk, *a nemzetnevelői hivatás tudata hevíti és viszi előre*. A nemzeti eszme mindennek értékmérője, irányítója több mint egy századon át és serkent munkára olyanokat is, m. p. nagy számmal, akikben több a jóakarát, mint a tehetség, a buzgóság, mint az óvatosság. A nemzeti elhivatás tudatában művelik e lelkes emberek az eddig elhanyagolt tudományos ágakat, tehát a filozófiát és pedagógiát is, a tudományos törekvés mint öncél, a gondolkodás magáért a gondolkodásért pedig jó ideig ismeretlen fogalom előttük. Amit a jó *Sartori Bernát* a maga bizony még egészen naiv, skolasztikus ízű „Magyar nyelven filozófia” című munkájában mond (Eger, 1772-ben): „Kívántam azon magyar ifjúságnak tulajdon nyelvére fordított filozófiával kedveskedni, kiben meg nem hült a magyar vér”, számos filozófiai és pedagógiai munka előszavában mint vezető gondolat, mint állandó közhely, csak más formában, bővebben kifejtve jelenik meg.

Nem is volt könnyű dolguk ezeknek a lelkes, hazafias érzéstől áthatott tudósoknak, még a 19. század 30-as és 40-es éveiben sem. Hiszen igazi tudományos élet nálunk jó sokáig nem volt, amennyiben pedig volt, a latin nyelv dominálta a tudományos irodalmat ép úgy, mint a politikai életet. Ezért a munkáikat nagy nehézségek, nagy áldozatok árán kiadóknak még mentetetőzniük kellett, miért szolaltatják meg magyar nyelven szaktudományukat. Eredetiségre sem igen törekednek, hanem leginkább az illető tudomány meglévő” állapotának a bemutatására, ezért nem is igen viszik előbbre szakjukat, hanem beérik azzal, hogy megalkossák a magyar tudományos terminológiát és hogy kimutassák a magyar nyelvnek a tudomány művelésére alkalmas voltát. Ez áll általában e kor, a 19. század első 60-70 éveidnek filozófiai és pedagógiai termésére, úgyhogy többnyire fordításokkal, utánzásokkal, kompilációkkal van dolgunk és a művek egyre sokasodó száma nem áll arányban azok értékével. Mégis el kell ismernünk, hogy ezek közt a munkák közt is igen sok az olyan, amely

egyik-másik sajátosságánál fogva felette érdekes, vagy nemzeti és történeti szempontból egyenesen nagyjelentőségűvé lesz, sőt akad nem egy eredetibb és a maga lábán járó kísérlet is. Egészben véve mégis úgy áll a dolog, hogy az egész koron végig a magyar költészet és politika terén jóval több genialitás mutatkozik, mint a filozófiai tudomány terén. Azonban, hogy e kor számszerint mindenképp gazdag pedagógiai irodalmában némileg tájékozódhassunk, célszerűbb lesz több tárgyi csoportot megkülönböztetnünk.

Az első csoportba a kisebb terjedelmű, általános nevelés- és oktatástani munkákat sorozom, továbbá az oly iskolai rendtartásokat és szervezeteket, melyek tisztán gyakorlati célra készültek, m. p. vagy az iskolák közvetlen szükségleteinek kielégítésére, vagy pedig a szülők kezébe vannak szánva. Az ismertebb szerzőket említve, ilyenek pl. *Beké Kristóf*; Kézikönyv a falusi iskolamesterek számára, 1828. *Széchy Ágoston Imre*: A nevelés- és oktatástani vázolata tanítók használatára, Pest, 1845, *Edvi Illés Pál*-nak a Marczibányi díjjal jutalmazott: Első oktatásra szolgáló kézikönyve, Buda, 1837. *Márki József*: Neveléstan, 1843, *Karádi Ignác*: Elemi nevelés szülők és-nevelők használatára Pozsony, 1848, *Karsay S.*: Általános és részletes tanmód, Pápa, 1844. Az iskolaszervezetek közül *Hári Péter* nagyon becses máramarosszigeti főiskolai szisztémája, 1802.

A második csoportba iktatom az olyan kisebb műveket, melyek a nevelés bizonyos ágával, speciális módszertani kérdésekkel foglalkoznak, vagy reformtervekkel lépnek fel, Ide sorozom elsősorban *Fáy András* és *Tavasi Lajos*, a korabeli termékek fölött messze kimagasló munkáit, a politikusok, az első magyar szocialista *Táncsics*, *Széchenyi*, *Wesselényi* és régi írók (Jósika: Irányelvek; *Tóth Lőrinc*: Esmék a magyar tudományosság, akadémia és iskolaügy körül, Pozsony, 1840), Ide tartoznak továbbá az ilyen monografikus munkák, mint *Kovács Pál*. A nevendék nő nem, Pest, 1833, *Joó János*: Nézetek a magyar nemzet műveltsége és technikai kifejlése tárgyában, Buda, 1841 és *Sasku Károly* mérnök a magyar Spencer, a kor racialisztikus és realizztikus irányát talán legjobban tükröztető és nem egy eredeti eszmét megpendítő munkái,

A harmadik csoport a tisztán morális irányú, tehát az erkölcsi nevelést és önnevelést tárgyaló művekből telik ki. Irodalmunknak kivált a reformáció kora óta erősen oktató és morális jellege van, úgyhogy az ilyen jellegű verses művek a 16-17. század végéig tekintélyes számot tüntetnek fel.⁶⁾ Ezek mellett a prózai munkák sem ritkák, de kivált a 18. század legvégétől mindig nagyobb jelentőségre emelkednek, A sorozatot megnyitja a 19. század küszöbén megjelent: *Erkölcsi oktatások*, 1799, *Péteri Takács Józseftől*; *Endrődi J.*: Az embernek csodája, Bp., 1806; ezt követik *Imre János*: Az ifjú bölcselkedő, Pest, 1830; *Benke József*: Világ és ember ismeretekre vezető s útmutató oktatásai egy atyának, Kassa, 1833 és *Bencsik József*

⁶⁾ Ujvárossy Szabó Gyula: A magyar verses oktató költészet története 1772-ig. Budapest, 1910.

sokkal komolyabb erkölcsi alapon álló s eredetibb: Az emberi kötelességek rajzolatja rövid erkölcsi oktatásokban, Pozsony, 1818, végül az egész iránynak mintegy koronája: *Kölcsey* híres Paráinésise.

A negyedik csoportot – mely ránk nézve a legfontosabb – a nagyobb igényvel fellépő, esetleg tudományos színvonalra emelkedő terjedelmesebb munkák alkotják. Ide iktatom: *Szilassy János* úttörő, de sokszor érdemén felül dicsért „Neveléstudományát” (1827), amelynek eredetisége igen csekély, amennyiben lényegileg Wilde és Niemyer alapján készült, de van néhány mar adandóbb becsű fejezete és eioadása is folyékonyabb, mint a kor hasonló alkotásaié. Mindenre kiterjedő érdeklődése, józan ítélete, fölényes szelleme magával hozta, hogy széles körökben nagy tekintélynek örvendett, A pedagógia tudományos mibenlétéről ellenben alig van biztos fogalma, amint eme meghatározása is mutatja: „Magában tekintve a neveléstudomány nem más, mint azon szabásoknak rendbe szedett foglalata, melyek szerént az ember ereje és tehetsége kifejlődnek s műveltetnek; az emberre nézve pedig ugyanazon szabásoknak világos és gyökeres ismeretét és tudását jelenti (I. 30.), vagyis tisztán gyakorlati tudomány. Ezért nem számíthatom őt a filozófiai pedagógia úttörői közé. Hozzájárul, hogy összegyűjtött filozófiai tanulmányai (Pest, 1856) még jóval kevesebb eredetiséget árulnak el és neveléstanához képest jóval konzervatívabb szellemet lehelnek, Rousseaut, Voltairet, Faludit pl. nem elemzi, hanem úgy ismerteti őket, hogy egyszerűen egymás mellé rakja a munkáiból vett idézeteket és az első kettővel mint az álbölcsesség és hibás műveltség képviselőivel szembeállítja Faludit, mint a keresztény műveltség és helyes bölcsészet megtestesítőjét, ami elfogadható. Végül az a megjegyzése, hogy a nevelésben „talán” keresztényen szellemben írt philosophia adplicatának, a lelkipásztorság tudománya viszont bölcselő szellemben írt theologia adplicatának mondhatnók, (i. m, 15.), annyira magában áll, hogy abból nem, lehet hímet varrni az ő filozófiai álláspontjára; másrészt ez is csak arra mutat, hogy a neveléstant gyakorlati tudománynak tartja. Szilassy irányához számítható a tudományosabb készültséggel fellépő Lesnyánszky András Didaktika és metodikája (Nagyvárad, 1832); Kis Pál vaskos tanításmódja a városi s falusi iskolamesterek számára (Budapest, 1830); a kegyesrendi Spányik: Doctrina educationis (Budae, 1835), melyek ugyanezen eszmekörben mozognak, és Niemyer színvonalán nem igen emelkednek felül. Spányik szerint: „regulae hae in ordinem redacfaè et in'usum totum conjunctae efficiunt scientiam quae Paedagogica, id est scientia educationis appellatur”; a pedagógia kútforrásáról pedig ezeket mondja: „Hinc Anthropologia, Psychologia genuinae Biographiae, conversatio cum hominibus praesertim junioribus, attenta naturae humanae consideratio juvenutis inprimis observatio juveniliuim suorum annorum recordatio sunt eximia adminicula, quibus scientia et ars educandi efficiur.” í. m. 15. és 17. oldal. Vagyis ő is mindvégig empirikus alapon marad meg és nem tekinti magasabb nézőpontról a nevelői tevékenységet. Még sok ide tartozó munkát sorolhatnánk fel, így az abszolutizmus korából Dercsényi br. rend-

szerét (1851), sőt leszögezhetjük, hogy ezen irány hagyományai még a kiegészés utáni időben sem szálandnak meg. Így Pauer Imre: Paedagógiai tanulmányai (Pesi 1869) és Lubrich Ágost 4 kötetes: Neveléstudománya (Pest, 1869) szintén ez irány jellegzetes vonásait viselik magukon. Lubrich nagy munkájában kétségkívül sok becses anyagot hordott össze, de a neveléstudomány meghatározása nála nem válik világossá. Egy helyt a neveléstant embertanon alapuló elméleti-gyakorlati tudománynak mondja (I, XVII), majd alanyi és tárgyilagos heveléstudományról beszél (234), majd ismét leíró, történeti és bölcséleti neveléstant vesz föl, mely utóbbinak feladata a nevelés tulajdonképeni mivoltát, eszméjét az általános észből, melynek a vallás lényeges mozzanata, az egyedi ész segítségével megállapítani, hogy abban a gyakorlati nevelés megbízható vezércsillagát bírhasssa..., majd ismét úgy határozza meg, hogy feladata a nevelés fogalmát... észelvekből vagy a benső tapasztalatokból megállapítani s rendszerbe foglalni és a külső tapasztalatok segítségével minden nevelési viszony rendezésére útmutatást adni. Ez irányt anthropológiainak is lehetne neveznünk, nem; a szó mai értelmében, hanem a somatológia értelmében, amennyiben tisztán lélektani és testtani megfigyelésekre fekteti a nevelés elméletét.

Készséggel elismerjük, hogy a nagyközönség pedagógiai igényeit az ilyen irányú munkák, melyek rendszerint minden fontosabb kérdésre kiterjeszkednek, mindenkor kielégítették, azonban elvi alapvetésük fogyatékosága miatt szigorúan tudományos munkáiknak, filozófiai szellemű pedagógiai rendszereknek mégsem tekinthetők. Mentőségükre fel kell hoznunk, hogy könyveiknek alig is lett volna olvasóközönségük, ha tisztán tudományos körökre szorítkoznak. Egyébként az egész iránynak találó jellemzését adja Kármán e szavakkal: „Az oly nevelési teória, mely nem a cél kitűzéséből nyer világosságot az egyes eszközök és eljárási módok megítélésére, hanem ellenkezőleg azon méri azok szükségességét, hogy minő hatással lehetnek a növendék lelkére, az ily teória vagy minden ajánlkozó mód elfogadására, vagy pedig néhány a szokás, tán az önkény szabta biztos útnak követésére lesz hajlandó. A nézetek tisztulását elősegítheti, az egyes fogalmak körének áttekintését megkönnyítheti, azonban egységes, öntudatos gyakorlatot nem teremthet.” (Ped. dolgozatok. L, 32.)

Valóban úgy van, a cél gondos megjelölése az első, ebből kell levezetni a nevelés többi alapkérdését. A felsorolt munkákban azonban nem találjuk meg az egyes részeknek egységes elv szerint egybekapcsolt egészét. Nem tudnak betelni az üdvös neveléstani szabályok felsorolásával, de a szabályok közt hiányzik a belső kapocs. Két munka e körből azonban mégis nagyobb figyelmet érdemel. Az egyik Beély Fidél: Alapnézetek a nevelés és leendő nevelő tanítóról (Pozsony, 1848) A másik Peregriny Elek: Általános neveléstan (Pest, 1864) című munkája.

Beély (Briedl) Fidél benedekrendi pap, korának egyik legbuzgóbb pedagógiai írója, említett művében általában merőben tapasztalati alapra helyezkedik, de azért van érzéke a tudományosabb ne-

léstan iránt is. Bizonyítja ezt főleg munkájának: A neveléstan történeti viszontagságai című fejezete, ahol kifejti, hogy a neveléstan az angol, francia és német tudósok által a filozófia egyéb ágaitól elválasztatott és így önálló tudománnyá tétetett (i. m. 134), amint egyik helyütt is a pedagógiát a filozófia egyik ágának tartja (149) és a forrásai közt Herbartot is felsorolja. Előszavában pedig azon óhajtását fejezi ki, hogy valahára honunknak is már tűnjék föl ama boldogabb csillagzata, melyben a tudományos munkák is méltóbb részvét és pártolásban részesüljenek, mint amilyenre eddig találtak (IX). Sajnos, reménye életében nem vált be, azért nem is lett meg ezen művének az ígért folytatása.

Peregriny Elek 1848-ban a budapesti egyetemhez neveztetett ki a pedagógia tanárává, de állását már nem foglalhatta el. Pedagógiai munkája egyike a legszebbeknek a kiegyezés előtti időből. Rendszert ugyan ő sem ad, fejtegetései nem folynak egymásból, nem olyadnak egységes éjpszé, e helyett inkább a pedagógiai mozgalmakat és vitás kérdéseket ismerteti azzal a céllal, hogy önálló gondolkodáshoz segítse az olvasót. Művének szerkezete kissé kuszált, de a pedagógia tudományos jellegét egy percre sem téveszti szem elől és meglátszik rajta, hogy Herbarthoz, illetőleg Stoyhoz járt iskolába. Már a bevezetésben kijelenti, hogy a nevelés szükségének a hagyomány, idegen példák utánzásai, sem a tapasztalatból merített maximák nem elegendők, hanem csupán a jól átgondolt, hányt-vetett fogalmakból kikerekített egész, vagyis tudomány: a pedagógika (3).

A neveléstan belső szemlélődő tudomány, melyet nem lehet csupán a tapasztalatok által megszerezni. A filozófiai pedagógika három főmomentumot különböztet meg: célt, eszközt és módszert. E három mozzanat egyaránt szükséges, de az eszköz a cél által föltételei ztetik és a módszer mindkettő által. Eszerint a filozófiai pedagógia két részre oszlik. Teleológia a nevelés céljának a tana és metodológia a nevelés eszközeinek a tana (26. l.). A nevelés célját Curtmannnal a keresztyén civilizációban, vagyis tökéletesedésében látja, három alárendelt célja pedig a természetes fejlődés vezetése, belátás és akaraterősségre segítés, a helyes életre szoktatás, az egyes tékonyságok pedig (Peregriny egyetlen szokatlan szava), melyek által e három cél elérhető: az ápolás, fegyelmzés és oktatás. – Mint a képzés és nevelés, úgy oktatás és tanítás közt is különbségeket tesz. Tanítani ugyanis szerinte annyit tesz, mint általános tudást eszközözlni, – oktatás ellenben, hogy valaki valamit összefüggőleg, értelmesen tudjon (52). Majd szóba kerülnek az ápolás, fegyelem és oktatás eszközei, tanalak és tanmód, – műve további folyamán pedig technikai és didaktikai utasításokat ad, szóvá teszi a nevelés kellékeit, végre hangsúlyozván a pedagógia tudományos önállóságát Graefe nyomán, megkülönböztet *pedagógiai főtudományokat* (ezek az előadó, történeti és bölcseleti pedagógia) és *melléktudományokat* (ezek a pedagógiai enciklopédia, a pedagógia módszertana és irodalma).

„Majd Wörlein után pedag. *segédtudományokat* (nyelvtudományt, mennyiségtant, természet-, állam- és vallástudományt), *alaptudomá-*

nyokat (történelem, embertan, bölcsészet), végre főtudományt, vagyis tulajdonképeni pedagógiát különböztet meg. Ez a sokféle felosztás – sajnos – nem válik műve javára, mert keresztezik egymást és nem igen hozhatók egymással összhangba. Így a célt, a pedagógia tudományos, vagyisfilozófiai alapvetését a tanult Peregriny sem érte el, legfeljebb csak megközelítette. A pedagógia tudományos önállóságát fennen hirdeti, de annak beosztása zavaros és ellentmondanak az eszközök, módszer tekintetében pedig többnyire a régi nyomokon halad és nem tesz komolyan kísérletet arra, hogy a kitűzött célból levezesse. Szakasztott úgy jár, mint Lubrich, aki kétségkívül merített is belőle. Herbarttól, bár kétségkívül forgatta, ép a döntő kérdésekben nem vett indítást. *Törekvése így is tiszteletet érdemel, mert legalább megmatatta az utat, amelyen haladva a tudományos rendszer felépítéséhez el lehet jutni.* Általában sajnálattal konstatálható, hogy mily későn válik nálunk Herbart ismeretessé. A 40-es években olykor-olykor elsorolják egyes munkáit, de követője nem akad. Az abszolutizmus alatt kezdődik tulajdonképen az ő pedagógiájának hatása, de nagyobb mértékben csak a kiegyezés után. Így pl. Bihari Péter, aki az általunk tárgyalt időszakon már kívül esett, már jobban kiaknázza Herbartot, úgy enciklopédiájában (1875), mint Iskolai és házi neveléstanában (1885), bár ez utóbbi már ismét egészen gyakorlati tendenciájú. Herbart követője volt Böhm Károly pozsonyi tanára Emeritz Lajos is, csakhogy ő irodalmilag nem működött. A jelzett négy irány körében, mely szorosabb értelemben vett pedagógiai munkát ölel fel, tehát csak keveset találhattunk célunk szempontjából, legfeljebb helyes szempontokat, helyes állásfoglalást, a cél helyes kitűzését, de nem annak keresztülvitelét. A nevelési cél kitűzése pedig mindig valamilyen világ- és életfelfogással áll kapcsolatban, mivel pedig a világnézet kialakítása első sorban a filozófia terrénuma, nekünk is, ha a filozófiai alapra helyezkedő pedagógiai kísérli őket megakarjuk ismerni, a vérbeli filozófusokhoz kell fordulnunk, vagyis a magyar filozófia ezen korbéli művelőihez. Általánosságban már jellemeztük őket, de ezért a könnyebb áttekinthetőség kedvéért több csoportot kell fölvennünk, az írókat leginkább jellemző sajátosság vagy a választott irány szerint. Foglalkozni azonban közülök csak azokkal fogunk, kik a pedagógiára is ügyet vetnek. Ez alapon az *eklektikus* jellegű gondolkodók képeznék az első csoportot, igaz ugyan, hogy az összes itt tárgyalandó írók többé-kevésbé mind eklektikusok, mégis azért veszek fel e néven külön csoportot, mert az eklektikusok más jelzővel jobban jellemezhető, mert vagy maguk adnak maguknak nevet, vagy pedig mert egy bizonyos gondolkodót állanak mesterüknek. Az eklektikusok körébe utalom Ruszák Józsefet, Fejér Györgyöt és Imre Jánost. A második irányhoz az ú. n. egyezményesek” tartoznak. Ide számítható Köteles Sámuel, Hetényi ános, Szontágh Gusztáv, Péterfi Károly és a konkrétizmus képviselői is: Horváth Cyrill és Nemes Imre. Szempontunkból ez az irány legfontosabb. A *hegeliánusok* sorából megemlítjük Erdélyi Jánost, zeremley Gábort és Warga Jánost, külön áll mint Beneke követője:

Mihályi Károly. Csak megemlítem az *empiristákat* (Ercsey Dániel, Purgstaller Iózsef) stb., mert semmiféle eredménnyel nem bíztatnak. Tárgyalásunkat megkezdjük a nagyérdemű, óriási munkásságú *Fejér Györggyel* (1766-1851), a Codex diplomaticus lángbuzgalmú kiadójával, akinek pedagógiai és filozófiai tevékenysége korában nem találta meg azt az elismerést, melyet koncepciójánál fogva megérdemelt volna. Toldy Ferenc (Emlékbeszéd, Buda, 1865. 20. lap) azt mondja róla, hogy neki a filozófia sajátkép az volt, aminek legközelebbi munkáját nevezte az ember kimíveltetése s ezt t, i. az ember kiformaltatását gondolkodására, ismerő erejére és erkölcsére nézve tárgyalván a maga által megvont kört 5 kötetével teljesen megfuttatta. És valóban, ha idevágó műveinek csak a címét tekintjük, azok külsőleg egységes egészet alkotnak. Az alap az 1807-ben megjelent *Anthropologia* vagyis az ember esmértetése testére és lelkére nézve. Ehhez csatlakozik *Az ember kimíveltetése* (Pest, 1809) majd *Az ember kiformaltatása* gondolkodó erejére nézve vagyis a közhasznú logika (Pest, 1810), *Az ember kiformaltatása esmérő erejére nézve* vagyis a közhasznú metafizika (Buda, 1835), *Ember nemesítés* vagyis természetes erkölcstudomány (Pest, 1842). Hatodikul említendő: A szép mesterségek alapvonatokban philosophia tekintetéből (Buda, 1838). Végül a sorozaton kívül áll a Bevezetés a philosophiába vagyis a propedeutica (Buda, 1836). Első tekintetre csakugyan úgy látszik, hogy itt egy a filozófia egészére felépülő pedagógiai rendszerrel volna dolgunk, sőt közelebbről valóságos értékelméleti alapon nyugvó tudománnyal, hiszen a négy összetartozó munka közül kettő az igaz és jó értékeivel hozza kapcsolatba a kiformaltatás munkáját, úgy ahogy a mai értékelmélet megkívánja. Azonban a felsorolt munkák tüzetesebb tanulmányozása csakhamar más meggyőződésre vezet. Először is, az egyes művek közül pl. a metafizikában semmi pedagógiai vonatkozás nincsen, egyszerűen filozófiai tankönyv az, amely az ismerettan és a metafizika velejét ismerteti, erkölcstudomány is inkább rendszeres erkölcsstan, mintsem az erkölcsi nevelés elmélete. Esztétikuma: pedig szintén nem egyéb, mint a szép mesterségek azaz művészetek ismertetése az új, nevezetesen a hegeli filozófia tekintetéből. Logikája már inkább kiterjeszkedik a gondolkodási műveletek gyakorlására, de ez sem szoros folytatása az első, specifikusan pedagógiai műnek. Nyilvánvaló tehát, hogy Fejérnek kezdetben nem volt világos munkaterve, vagy ha volt is, ez később eltolódott, de mindenesetre önámításban ringatja magát, mikor 1842-ben filozófiai pályája véghatárán azt mondja, hogy a filozófia részei: a bevezetés, az ember esmértetés testére-lelkére nézve, az ember műveltetés, az ember gondolkodóerejének formáltatása, az ember nemesítés, a szép művek és mesterségek filozófiai tekintetben és hogy mindezeket a szakokat magyar nyelven meghonosítani akarván kiadja fent jelzett műveit, mert hiszen láttuk, hogy ezek együttvéve nem alkotnak filozófiai rendszert, sőt összefüggő egészet sem, láttuk, hogy a kitűzött filozófiai keretbe egészen heterogén elemek is kerültek (pl. az antropológia) és hogy ép a főművekben a filozófiai és pedagógiai szem-

pont meglehetősen szerencsétlenül össze van zavarva, mert egészen más dolog a *logika rendszerét* ismertetni, *mint a helyes gondolkodásra nevelni*. Fejér nem veszi észre, hogy a pedagógiának kétféle vonatkozása van a tudományokhoz. Egyfelől mint segédtudományokat veszi igénybe, másfelől belőlük veszi az oktatás vagy művelés tartalmát. Ezt a kétféle viszonyt pedig nem szabad összezavarni. A zavar még fokozódik azáltal, hogy a propedeutikájában Fejér ismét másképp osztja fel e bölcsészetet. Pedagógiáját pedig Fejér három részre osztja a következő indokolással. Valamint a szükségek, melyek kielégítésére törekszünk és az erők, melyek tökéletesítésében áll a világi rendeltetésünk, háromfélék, úgy az ember kimívelése is 3 részre oszlik. Vagy az érzéki erőket fejtegeti, a külső társaságbeli szükségekre nézve, vagy a szabad akaratot az erkölcsiségre nézve, e műveletek tehát azaz kultúra (külső) kimíveltetés, belső kiformáltatás és erkölcsnemesülés (Az ember kimíveltetése, I., 16. lap) ez a hármas feladat kb. megfelelne annak amit ma testi, értelmi és erkölcsi nevelésnek mondunk. Ezenkívül megállapítja, hogy minden embermíveltetés három úttal-móddal vitetik végbe: az emberi erők kifejtegetése, bölcs elrendelése és haszonra fordítása által. Mindenesetre érdekes Program, amelyet azonban következő műveiben sajnos nem váltott valóra, mert a nevelői munka ilyenén részletezését keresztezi a filozófiai szakok fent jellemzett beosztása. Ily körülmények közt nem lehet Fejér Györgynél pedagógiai rendszerről beszélni, de van egy vezető eszméje, mely köré gondolatait elhelyezni tudja és koncepciója mindenesetre figyelemre méltó, önállóságra törekvő kísérlet, na sokat tanult is kiválóan Wolf, Hermes és Krugtól és ezeken kívül az írók egész sorától vett indítást, Hegelen kívül Plattner, Garve, Reimarus, Heinr. Schmid, Kreil stb. Eredetisége még leginkább első művében nyilvánul meg, később kényelmesebbnek tartotta a felsorolt írók nyomán haladni – talán mert egyéb, főleg történeti tanulmányai és élfogátsága is mindinkább elvonták a pedagógia és filozófia mezéjéről, amit élénken sajnálhatunk, mert ha egy téren marad meg, bizonyára maradandóbbat és becsesebbet tudott volna alkotni.

Önállóbb gondolkodó nála és amellet merész nyelvújító a túlkorán elhunyt *Imre János*, akit, bár egyenesen ellenzi a pedagógiának a filozófia körébe való felvételét, becses tartalmú műveinél, bátor állásfoglalásánál, határozott ítéleteinél fogva legalább röviden meg kell említenem. (A Kölcsey Parainesisére emlékeztető ifjú magyar bölcselkedőt már megérintettem). Tudományos munkája: A bölcselkedés (I.-II., Pest, 1829) töredék. Bennünket ebből csak az érdekel, hogy a filozófiában négy részt vesz fel, nevezetesen a gondolkodás, észmérés (vagyis ismerés), törvényesség és erkölcsiség tudományait, melyek közül csak az elsőt és a másodikat félig dolgozhatta ki és melyben különös érdeket kelt, hogy Kanttal ellentétben új kategóriáját állít fel. A neveléstannak azonban sem az elméleti, sem a gyakorlati filozófiában nem ad helyet, hanem így okoskodik: Ha azon egynehány okfők és észbéli esméretek miatt, melyek a philosophiától kölcsönözve némely tudományokban pl. az érzés (aesthetica) vagy

jevelés (Paedagogica) tudományában előfordulnak, ezeket a filozófiába számlálnók, alig maradna valamely tudomány, holott a mostani századnak dicsősége a tudományok körének szoros meghatározásában és helyes elválasztásában áll (i. m. 22). Filozófiai álláspontját maga is „összekötőnek” vagyis ideálrealisztikusnak mondja.

Áttérve az *egyezményes* filozófia képviselőire, mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy szinte általános szokás azok filozófiai jelentőségét teljesen leszólni. Elismerem, hogy szigorúan véve mind. Köteles mind Hetényi, mind pedig Sontagnál kevés az eredetiség, de ugyan hány rendszert mondhatunk az egyetemes filozófia történetében teljesen eredetinek? Még a legnagyobbaknál is található nyomok, amelyek őket régebbi rendszerekkel összekötik. Azután nem volna szabad ezeket az érdemes írókat egyoldalúan egy bizonyos filozófiai irány álláspontjáról elítélni, amint a hegelista Erdélyi János vagy újabb ismertetőjük a francia pozitívizmushoz húzó Kőrösy Gy. tette, hanem igyekeznünk kell tárgyilagosan törekvésük lelkébe behatolni és azt minden elfogultságtól menten, a magyar filozófia történetéből vett mértékkel mérni. Nem nagy gondolat volt-e már az a vállalkozásuk, hdgy olyan magyar filozófiát akartak teremteni, amely úgy álljon külön magában, mint a német, angol vagy francia? És ha ehhez lehetőségük talán nem is volt elegendő és csak egy külsőleges eklekticizmushoz jutottak el, vállalkozásuk így is nagyon figyelemre méltó, legalább azt nem lehet megtagadni tőlük, hogy oly filozófiát akartak teremteni, mely a magyar géniusznak megfelel, vagyis legjobb igyekezetük szerint a nemzeti szellemnek akartak érvényt szerezni, távol tartván magukat úgy a gyakran a materializmus felé hajló szélső empirizmustól, mint a fellegekben járó, a való életet elhanyagoló és sokszor homályos idealizmustól, mint pedig az én rejtelmeibe elmerülő és a színjátzó intuícióval dolgozó miszticizmustól és így röviden kifejezve bizonyos józan racionalista, mérsékelt idealista és főleg gyakorlati jellegű, tehát érték problémával foglalkozó rendszernek igyekeztek alapot vetni. Ezért egyesek közülök pl. Hetényi, tudatosan keresték a magyar nemzeti szellem jellegzetes vonásait és ha talán kevés eredménnyel is, mégsem illeti gáncs, mert hiszen e téren még ma sem igen jutottunk sokkal előbbre és ezért még ma sincs módunkban egy a nemzet szellemének megfelelő rendszert felállítani.

Az egyezményesek ezen általános érdemének előre bocsátása után most már lássuk őket közelebbről. *Köteles S.* (1770-1831) marosvásárhelyi majd pedig nagyenyedi tanár Kant eszméinek egyik legérdemesebb tolmácsolója Magyarországon a tizenkilencedik század elején, amellet ő a derék ember és buzgó tanfőrfiu mintaképe. Kant művei mellett Krug eme mérsékelt racionalista tant követő volt rá hatással. Mestereinek tanításait ugyan egy ponton sem viszi tovább, de a szinte érintetlenül átvett tartalmat, a maga szellemi diszpozícióinak megfelelőleg más formában, más elrendezésben adja elő.⁷⁾ Miként Krug, úgy ő is a harmóniában véli feltalálni a fi-

⁷⁾ B a r t ó k Gy.: Adalékok a magyar filozófia történetéhez. Ath. XIX. és XX. 109.

lozofálás célját és a filozófiai tudományok legfőbb elvét,⁸⁾ amint ugyancsak Krugtól vették ezt a gondolatot Hetényiek is. A mi szempontunkból különös figyelmet érdemel, hogy *Köteles: A philosophia enciklopédiája* c. művében (Nagyenyed, 1829) találjuk a filozófia következő beosztását: I. szemlélődő (theoretikus), melynek részei a logika, metafizika, esztétika. II. praktikus. Ennek részei 1. a jus, 2. az erkölcs filozófiája és az erkölcsi teológiai vagy a vallás filozófiája. Majd így folytatja: „Atyafias tudományokon értetnek azok, melyek úgy és azáltal származnak, ha a filozófia tanításai és princípiumai bizonyos tárgyra alkalmaztatnak. Ide tartoznak a politika tudománya, törvényadás tudománya és a nevelés tudománya. *A nevelés tudományát úgy lehet nézni, mint az egész filozófiának közös resultátumát, mely a maga princípiumait a filozófiától kölcsönzi*’ (i. m. 130 és 138). Íme milyen világos megformulázása a pedagógia filozófiai jellegének, csak az a kár, hogy Kötelesnek nincsen pedagógiai műve, amelyben ezt a gondolatot érvényesíthette volna, Ellenbeíi félette érdekes, hogy ez a gondolat, főtekintélyénél, Krugnál nincsen meg. W. T. Krug ugyanis a *Kötelestől* bőven felhasználta *Fundamentalphilosophie*-jában (Wien, 1818, 314) ezt mondja a neveléstudományról: Politik und Ökonomik gehören gar nicht in das System der philos. Wissenschaften. Sie machen mit der Pädagogik, Physiognomik und andern ähnlichen Disciplinen ein eigenes System von Wissenschaften aus, welche man zusammen anthropologische nennen kann.” Sajnálatos azonban, hogy e gondolat azért mégsem Köteles agyában fogant meg, hanem hogy azt a szintén kantianus *Heydenreich lipcsei egyetemi tanár egyik művéből merítette.* (Encyklopedische Einleitung in das Studium der Philosophie, Leipzig, 1793), ahol ez a passzus olvasható: Aus den Resultaten der angewandten Philosophie ergeben sich Stoffe zu mehreren interessanten Disciplinen, welche man unstreitig noch zu diesem Gebiete des menschlichen Wissens rechnen muss. Die wichtigsten von denselben ist unstreitig die Wissenschaft der Principien für die Erziehung des Menschen, eine Wissenschaft, welche die gesamte Philosophie zu ihrer Basis hat (220. lap). Íme ez a termékenyítő gondolat 13 évvel Herbart alapvető munkájának megjelenése előtt hangzik el, sajnos azonban, hogy Heydenreich sem vonta le a konzekvenciáit egy filozófiai alapra helyezkedő pedagógiai rendszer felállításával.

Ugyanez a gondolat található *Szontagh G.* *Propyleumok a magyar philosophiához* c. munkájában (Buda, 1839), hol is következőképp hangzik: Az alkalmazott filozófiai tudományokhoz tartoznak mindazok, miknek az emberi rendeltetés legfőbb szabályozó elvök, tehát a nevelés tudománya, mert az embert rendeltetésével összeegyezőleg kell művelni (26. lap), tehát még határozottabban mint Kötelesnél. Neveléstörténeti szempontból azonban legfőbb figyelmet mégis *Hetényi János* igényel. Nem szándékozom az ő filozófiáját részletesen esmertetni, már azért sem, mert nem tekintve annak sok

⁸⁾ M a g d a S.: A magyar egyezményes filozófia, Ungvár, 1914. 37 lap.

érzékeny pontját, a pedagógia itt ugyan része e rendszernek, önállósága azonban mégis veszendőbe megy, mert bele van olvasztva a morálba. Hetényi szerint a filozófia élettudomány, melynek célja magános és társas életünk szépítésére vezérlő, a természet főleg emberi és művészet lelkébe beható vizsgálódás útján szerzett elveknek alapos és erős rendszere. E cél elérésére segít az ész, ő és a tapasztalat vezetnek valódi esmeretekhez. A magános (egyéni) életet hármias irányainál a szép, igaz és jónál fogva három részre lehet osztani: érzelmire, értelmire, erkölcsire. Ezeknek megfelel az esztétika, metafizika és morál, *mely magában foglalja a pedagógiát* és minthogy a gyermeknevelés is ép azon elveken épül, melyeken az önnevelés vagy magunk képzése, ez kettőre oszlik ismét, úgymint 1, az eszességre, vagyis a világi mulandó, de az életre múlhatatlanul szükséges jókat, minők egészség, vagyon, becsület, eszközöző ügyességre és 2. bölcsességre, vagyis a lelki állandó jókat és nemesebb gyönyöröket, mint szép, igaz, jó eszközöző mesterségre, ez az igaz fogalma a morálnak (Tudománykönyvtár, 1837, II. 80 és 86). Íme körülbelül mindannak felsorolása, amit a mai *pedagógiai értéktan* reális és ideális, haszon és önértékek címen emleget, a baj csak az, hogy a pedagógia önállósága teljesen elenyészik az etikával szemben. Nem érdektelen, hogy Hetényi abban a tekintetben Herbarthoz közeledik, hogy a pedagógia és etika szoros kapcsolatát fölfedezi, nemkülönben abban is, hogy a nevelést a lélektanra akarja fölépíteni, mint ezt főleg díjnyertes akadémiai pályamunkájában kifejti. (A lélektudománynak nevelési fontosságáról. Phil. pályamunkák, II., 1844.) Ez az alig méltatott munka egymagában Hetényit egyikévé teszi a kor legképzettebb pedagógiai és filozófiai íróinak. Mindjárt a mű elején kimondja, hogy a lélektan fejletlensége gátolta eddig a neveléstan haladását és volt oka mindennemű nevelésbeli balítéletnek, sőt – úgymond – nemcsak a lélektudomány fejtőzött ki későn, hanem annak sok hasznot ígérő része, mely az újabb időkben speciális pszichológiának nevezetik és melyet a pedagógia legbizonyosabb kalauzának nevezhetünk, Hetényi tehát sejt valamit abból a törekvésből, melyet ma az egyéni különbségek pszichológiája vagy karakterológiája testesít meg. Majd a léleknek 5 sarktvényét állítja föl, ezek pedig az elfogulási, lépcsőzeti, kapcsolati, haladási és mérsékleti vagy erénytörvények. Mindezekből bizonyos nevelési elveket szűr le. Így pl. az elsőből, melynek felállítására némileg Bacco idoláitól kapott indítást és melynek lényege az, hogy a gyermek első lelki benyomásai döntők egész életére, azt az elvet vonja le, hogy a népnevelést a nőnem nevelésén kell kezdeni, mint első és kezdő nevelőkön (55 i. k.) és itt a magyar nő jellemrajzát próbálja megadni. A magyar némben – úgymond – legalább ott, ahol a nemzetiség tiszteltetik, természetes és szeretetre méltó egyszerűségben leledzik, ép testben ép lélekben, drága idejét nem tölti el a pipereasztalnál, mint a francia, nem az illedelem tanulásával mint az angol nő . . . stb. Mindenütt az asszony nemesülése mozdítja elő a nemzet sarjadékinak célirányosabb nevelését. E téma annyira foglalkoztatta, hogy már előbb is tárgyalta az Athe-

naeumban (1837) ily címen: „Nönembeliek neveltetésének nagy.be* folyásáról a férfiak erkölcsi és ízlési műveltségére.” Ebben persze a kor szellemének adózott, mely mindjobban fölismerte az anyák nevelő erényeinek a fontosságát és tőlük várta az új nemzedék erkölcsi fölemelkedését. Viszont a kor racionalista lüktetésének a hatására mutat, midőn a második törvény kapcsán, melyet ma a fokozatosság törvényének neveznénk, a vallástanításról szólva azt kívánja, hogy a kijelentett vallás tanainak közlése előtt *elemi vallást kell tanítani a gyermekeknek*, ahelyett, hogy neki legelsőben is könyv nélkül kátét tanítanánk, azon kellene lennünk, hogy szívét készítsük elő és benne érzelmeket keltsünk. Sőt tovább megy. Szerinte az erkölcstudományt sem szabadna a kereszténységen kezdeni, hanem tiszta természeti alapzaton és eleinte csak nemleges morált kellene tanítani, hogy senkit meg ne sértsünk sem gondolattal, sem szóval, sem cselekedettel, a másik stádium volna a jótevőink (szüleink), a harmadik a férfi és nő nembeli barátainak, a negyedik a honszeretet, mely sokkal előbbre való a világpolgárságnál..., a haza – úgymond – a mi legközelebbi, a mi saját világunk, ennek boldogítására kell fordítani minden erőnket (i. m. 87). Hetényi különben is majd minden művében a nemzetnevelés hivatott szószólójaként jelenik meg, aminek beszédes tanúbizonysága: A haza temploma c. műve, mely valóságos polgári káté, mely a hit, remény és szeretet címszók alatt a honnak nyolc boldogságát, a honi tízparancsot és a haza fő-törekvéseit foglalja össze, a boldogság elérésének pedig eme négy föltételét jelöli meg: a nemzeti egység, köztüredelem, a haza oltárára teendő áldozat és a nemzeti böcsület érzése, oly követelések, melyek ha valamikor, ép napjainkban ismét felette időszerűeknek tetszenek. Hetényi főművein egyébként az az alapgondolat vonul végig, hogy a nemzetiség szeretetét össze kell kapcsolni azzal a tiszta humanitással, melyet a kereszténység állít élőkbe. A harmadik vagy kapcsolati törvényből, mely a pszichofizikai kölcsönhatás elvének felel meg, a gimnasztika szükségét vezeti le. A negyedik vagy haladás törvénye tulajdonképpen nem annyira lélektani, mint inkább társadalmi törvény, melyen azt érti, hogy a nemzetiség és szellemi fejlődés akadályait el kell tüntetni, másrészt az egyesületek alapításával és emlékek összegyűjtésével előmozdítani. Az ötödik törvény végül az emberiség tökéletesedésére való törekvését fejezi ki, azonban mind az öt úgynevezett törvény felállítása meglehetősen erőltetett és nem nyugszik elvi alapon. Végig vizsgálva a lélektannak a népnevelés minden ágára gyakorolt jótékony hatását, megköveteli annak tudását minden nevelőtől, akikhez a kormányférfiakat, törvényhozókat, írókat is számítja. Ezeknek tiszte – úgymond – a nemzet hibáit és erényeit megismerni. Ilyen hibák szellemi téren a szenvedelmesség és iparhiány; erkölcsi hibák: büszkeség, irigység, fejesség, polgári hibák: a közlélek nemléte, keleti henyeség, újításoktól való idegenség (205. lap). Ezzel ellentétben a magyar erények: a hűség az uralkodóházhoz és kormányforma iránt, a nemzetiség és türelem vallási és polgári tekintetben. Valóban, amint e pár idézet is eléggé

frusztrálja, Hetényi mindenkép nemzeti alapon áll, a nemzetnek akar szolgálni filozófiájával és pedagógiájával egyaránt és ismerve emzetének gyakorlati, a spekulációtól idegenkedő szellemét, az létnek filozofált, melyben szerette volna az egyezmény vagyis harlónia elvét a lehető legteljesebben megvalósítani. Fölismerte különülön a lélektan meg az etika fontosságát a neveléstudomány szemontjából, csak nem kapcsolta a kettőt oly határozottan össze, mint Herbart, különben benne tisztelhetnök a magyar tudományos pedagógia megalapítóját. így is ez a rokonszenves és élete végéig fejlődést mutató magyar bölcsész e kor legjelesebb magyar pedagógusai sorába tartozik.

Sajátságos, hogy a tudományos igényeknek kevésbé felelnek tieg Hegel magyar hívei, már t. i. azok, akik pedagógiai téren is működtek. *Erdélyi János* e kor legkiválóbb filozófus elméje ugyan azt mondja, hogy *Warga* és *Szeremlei* átvitték a hegeli bölcsészetet a nevelésre, de ez legfeljebb cum grano salis állítható. *Szeremlei Gábor* egyetlen filozófiai műve és neveléstana közt legalább semmiféle belső kapcsolat nincsen és ez utóbbi az iskola igényeit tartva szem előtt nem hegeli eszméket hirdet és hegeli pedagógiát már azért sem adhat, mert mint tudva van, a pedagógia nem konstitutív eleme Hegel hatalmas rendszerének. *Warga János* pedig, a nagyérdemű nagykörösi pedagógus, igen becses és máig is használható neveléstani kézikönyveket irt, de ezek nem tudományos jellegűek és legkevésbé állanak a hegeli filozófia alapján, pedig ő már felhasználhatta volna *Rosehkfázh* mélyenszántó pedagógiai rendszerét is. *Warga* kétségkívül igen tanult filozófiai és a korrallal haladó neveléstani író, aki ismeri már Herbartot is, de a gyakorlati szempont, az időszerű iskolai szükségletek kielégítésére való törekvés elnyomja nála a tudományos szempontot. Maga mondja 1844-ben Kecskeméten megjelent Oktatás-tanában: Mi sehohsem találunk oly elvászto falat, mint a nevelés-röli elmélet és gyakorlat közt. Ezen egyoldalúságot kikerülölög igyekeztem én egyesíteni a gyakorlatot elmélettel. Ezért van nálam nevelés és oktatás egyesítve (8). Ez a fordulat talán annak tudandó be, hogy *Warga* élete vége felé mindinkább elfordult Hegeltől és az angol empirizmus felé kezdett hajlani. Pedagógiai művei tehát legjobb esetben az antropológiai irányhoz számíthatók, amennyiben a testi és lelki nevelést egyaránt felkarolja, ez utóbbinak a körébe pedig az értelmi, erkölcsi és ízlési nevelést.

Sajátságos, hogy ép Herbart pedagógiája nem igen termékenyítette meg pedagógiai íróinkat és hatásáról komolyabban csak a 70-es évektől kezdődölög lehet beszélni, *Warga*, *Beél Fidéll* ugyan ismerték, de nem igen merítenek alapvető műveiből. *Bihari Péter* pedig, lfcki mind Filozófiai enciklopédiájában, mind Iskolai és házi neveléstanában már jobban kiaknázza Herbartot, az általunk tárgyalt időszacon kívül esik. Futó szemlénk végére érve megállapíthatjuk, hogy a magunk elé tűzött korlátok ellenére az írók egész sora vonult el előttünk és velök a pedagógiai kérdések és irányok egész változatos tömege. Mi azonban csak azt a kérdést vizsgáltuk, hogy mennyiben

lehet szó e hosszú időszakban a XIX. század elejétől körülbelül a 70-es évekig *filozófiai alapon nyugvó pedagógiáról*? A felelet, hogy ^az egész időszakon belül nincs oly eredeti magyar pedagógiai mű, mely a maga egészében tudományosnak volna mondható. Csak a gondolat, az elv fölvetését látjuk, egyes eszmék világos hangoztatását, értékes kezdeményezéseket, de nem azok egyöntetű, következetes, egységes szellemben való keresztülvitelét. Vajjon mi lehet ennek az oka? Kétféle okot lehet fölvennünk, személyi és tárgyi okokat. Egyfelől hiányzott az emberekben a tehetség vagy akaraterő a fölvetett eszme vagy kínálkozó feladat realizálására, amint tényleg vezető (iskolát alkotó) gondolkodók e korban sem filozófiai sem pedagógiai téren nem igen van. Túlnyomólag utánzók vagy kölcsönzők ők, akik másoktól átveszik az irányító gondolatot, de nem tudnak vele mit csinálni, a tehetségeket pedig másnemű elfoglaltságuk, pl. egyes filozófiai szakok művelése (Warga) vagy politikai illetőleg szervezeti kérdések (Tavassy, Fáy András) foglalták le teljesen és akadályozták meg abban, hogy eredeti eszméiket rendszeres összefüggésbe hozzák. De a személyi okoknál fontosabbak a tárgyi okok. Ha alkottak volna is e korban tudományos rendszert, aligha tudták volna közzétenni, hiszen kinek kellett volna akkor tudományos pedagógia, mikor még a tudomány emberei sem voltak tisztában a pedagógia tudományos voltával, hanem amolyan technikai diszciplínának, gyakorlati eljárások gyűjteményének tekintették, melyre tapasztalatból mindenki eljuthat. Ilyen körülmények között még a legtudományosabban képzett író is, ha pedagógiai munkát irt kénytelen volt tudományosan nem iskolázott közönségre is számítani, illetőleg az iskola közvetlen szükségleteit szem előtt tartani, hogy kiadója és olvasója akadjon. Ez a helyzet volt az, mely szárnyát szegte a magasabb törekvéseknek, ezért voltak a pedagógiai írók sokszor kénytelenek megalkudni a viszonyokkal és a tudományos szempontot a gyakorlati követelésnek feláldozni.

Mindazonáltal éppen nem meddő e korszak a tudományos búvárkodás szempontjából sem. Láttunk igen érdekes törekvéseket hivatásos filozófusok részéről egy nagyobb méretű tudományosabb, filozófiai szellemű irányú neveléstan felé (Fejér, Hetényi), még pedig Herbarttól függetlenül, majd pedig gyenge Herbarti indítások terelnek ugyanerre az útra (Peregriny). És hogy egészben véve az önállóság és eredetiség oly kevés, azon nincs mit csodálkoznunk. Hiszen ismeretes, hogy a filozófiában is új probléma a hosszú évszázadok alatt vajmi kevés vetődik fel, csak a megoldási módok változtak, tökéletesedtek az eltérő korszakok, haladó tudomány hatása alatt, de azok sem végtelen számúak. Méginkább úgy vagyunk a pedagógiai elméletekkel és elvekkkel, melyek részben annyira megállapodtak, hogy itt az újszerűségnek szinte nincsen is helye, ami pedig újnak tetszik, arról is sokszor kiderül, hogy ismerte a múlt is, csak feledésbe merült. Inkább nagyobb öntudatosság, tervszerűség, egységesítés, tudományosabb szellem az, ami a mai kor uralkodó jellemzője.

Ezért a pedagógiának múlt századi magyar művelőit semmiképpem fogjuk lelkicsinyelni, kivált ha számba vesszük emberi, érényeket, nemes önzetlen törekvéseiket is, melyeknek jutalma csak a biztató remény érzelme volt. Kétségkívül becses úttörő munkát végeztek, csiszolták a tudományos nyelvet, megalkották a pedagógiai terminológiát, előre lendítették a nevelői közgondolkodást és előkészítették a talajt a nemzeti, állampolgári és szociális nevelés, a célszerűbb pedagógiai módszerek és a filozofikus elvszerű gondolkodás számára. Ezzel pedig megtették azt a kötelességüket, melyet koruk rájuk rótt. Kevesebbet szónokoltak, de annál többet cselekedtek. Vajha mi is követnők példájukat és életünk végső határán ép oly nyugodt lélekkel a nagy felelősség tudatával tehetnők le a tollat, mint a derék és munkás, honszeretettől áthatott írok egyik legjelesbike Fejér György e szavakban: *„Lássák már utódaink, ha védetlenül vesztegettük-e el drága örökünket s ha méltók vagyunk-e örök átokra?”*